

Н. А. Сургунд

Обґрунтування доцільності діагностики емпатії як психологічної передумови професійної придатності абітурієнтів до спеціальності "Практична психологія"

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (14-15), 113-119

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Н. А. Сургунд

Обґрунтування доцільності діагностики емпатії як психологічної передумови професійної придатності абітурієнтів до спеціальності „Практична психологія”

Багато вчених визначають емпатію як професійно-значущу властивість для психолога, що необхідна для ефективної взаємодії з клієнтом. Вони розглядають її як здатність до проникнення в його почуття, потреби та інтереси. Про необхідність емпатійного розуміння і співпереживання для ефективної психотерапії вказували ще К. Роджерс, Дж. Морено, Ф. Перлз, К. Юнг, А. Менегетті та ін. Емпатію як професійно необхідну рису психолога-практика визначають також В. Г. Панок, Н. В. Чепелєва, Т. С. Яценко, І. В. Дубровіна, Ю. Л. Трофімов, Л. М. Собчик та багато інших вітчизняних та зарубіжних науковців-психологів.

К. Роджерс, визначаючи умови ефективної взаємодії практичного психолога з клієнтом, поряд з безумовним прийняттям іншої людини і щирістю наголошував також на здатності до емпатійного розуміння клієнта психотерапевтом [8, 220]. В своїх роботах він визначав, що емпатійний спосіб спілкування з іншою особою має кілька граней. Насамперед це є входження в особистий світ іншого і перебування в ньому "як вдома". Він включає постійну чуттєвість до мінливих переживань іншого... Це означає тимчасове життя іншим життям, делікатне перебування в ньому без оцінювання і осудження. Бути з іншим в такий спосіб означає на деякий час залишити на стороні свої погляди і цінності, щоб увійти в світ іншого без упередженості. Деякою мірою це означає, що ви залишаєте на стороні своє власне „я”. Це можуть здійснити тільки люди, які відчують себе достатньо безпечно в певному розумінні: вони знають, що не втратять себе в незвичному світі іншого і що зможуть успішно повернутися у свій світ, коли захочуть. Таке описування праці психолога дає можливість зрозуміти, що бути емпатичним досить важко. Бути таким означає бути відповідальним, активним,

сильним і в той самий час - тонким і чуйним [14].

Ю. Л. Трофімов і Я. І. Український розглядають емпатію як уміння сприйняти почуття іншої людини як власні, як здатність до емоційного відгуку, як необхідний компонент спілкування та специфічний засіб пізнання людини людиною. „Без емпатії навряд чи можливе адекватне розуміння іншої людини. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних стосунків. Розвинена емпатія - це ключовий фактор успіху в таких видах діяльності як педагогіка, ... медицина” [11].

Емпатійні тенденції є в кожній людині, але рівень їх сформованості на момент професійного самовизначення значною мірою обумовлений природними даними, вихованням та соціальним оточенням і тому може проявлятися в широкому спектрі від найнижчого рівня (несприятливого для практичної психології) до найвищих значень (професійно-бажаних).

І. В. Дубровіна визначає емпатію як одну з провідних здібностей психолога і розглядає її як здатність співчувати і співпереживати іншій людині, особливо важливим вважає вміння бачити світ очима іншої людини [3].

За результатами проведених Л. М. Собчик психодіагностичних досліджень професійно-успішних психологів-практиків відмічено, що вони вирізняються високими показниками емпатії, інтуїтивності, відмінними комунікативними здібностями та деякими іншими подібними особливостями. Крім того, дослідження як діючих практичних психологів, так і студентів психологічних факультетів, виявили певне коло осіб з яскраво вираженою тенденцією до відриву від реальності, з загостреним відчуттям власної зверхності над іншими, які мало турбуються наслідками власної діяльності. При цьому виявляються також виражений суб'єктивізм і амбіційність, що закривають кліснта та його проблеми. У цих осіб надзвичайно слабо виражені такі риси, як емпатійність, гуманність, жертвність. Л. М. Собчик рекомендує з метою об'єктивізації оцінки більше використовувати формалізовані кількісні методики, а відбір абітурієнтів (майбутніх психологів) більшою мірою повинен базуватися на виявленні та аналізі гуманних особистісних тенденцій, ніж на успішному розв'язанні складних математичних завдань, які звичайно використовують на вступних іспитах психологічного факультету [10, 297].

І. М. Юсупов вважає емпатію ядром комунікації, яка сприяє збалансованості міжособистісних стосунків, робить поведінку людини соціально обумовленою. „Розвинута емпатія - один з важливіших факторів успіху в тих видах діяльності, які вимагають входження в світ партнера по спілкуванню: у психології, педагогіці, ...” [5]. Також він визначає дві групи якостей, які необхідні психологу. Перша - це певні риси, які можна діагностувати для професійного відбору. До них він відносить в першу чергу емпатію. Друга група - це ті риси, які можуть бути розвинуті в процесі

професійної підготовки та навчання [13].

Основні підходи до теоретичних досліджень емпатії були висвітлені Т. П. Гавриловою. Вона розглядає здатність до емпатії як одну з найважливіших складових у структурі професійних здібностей і характеризує її як розуміння почуттів та потреб іншої людини, відчуття подій, об'єкту, стану, афективний зв'язок з іншими особами. В онтогенезі вона виділяє дві вищі форми емпатії: співпереживання та співчуття, розглядаючи першу як безпосередню, а другу - як більш гуманістичну і складну [1]. Результати досліджень особистісного профілю успішного психолога свідчать про те, що достатньо високий рівень розвитку емпатії є важливим фактором успішності діяльності фахівця [12].

Р. В. Овчарова наводить риси професійної непридатності практичного психолога: "У відповідях на питання „Яким не повинен бути практичний психолог?" були представлені сполучення факторів, які відповідають незрілій і невротичній особистості. Крім того, у характеристику профневідповідності ввійшли показники відсутності емпатії, особливо до дітей, дорослих, сторонніх людей" [7].

М. М. Мейгас та Ю. І. Ейкла сформулювали вимоги до особистості фахівця-психолога, визначаючи емпатію як провідну професійну рису [6]. Особи, які вибирають професію практичного психолога, повинні мати достатній рівень розвитку емпатії, тому що, як відзначають дослідники, „емпатії та інтуїції неможливо навчити" [2]. На думку Р. Грінсона, емпатія у психоаналітичній діяльності є методом встановлення тісного контакту в царині емоцій та спонукань. Здатність до емпатії є однією з основних вимог до особистості психолога-практика: при її відсутності проведення ефективної терапії стає неможливим [8, 230].

Здатність до емпатії можна розвивати протягом навчання, але тільки при умові наявності її певного похідного рівня, притаманного особистості. Таким чином, постає проблема необхідності діагностики рівня розвитку емпатії як складової комплексної програми дослідження абітурієнтів на психологічні спеціальності. При оцінці емпатії як індивідуально-психологічної характеристики слід враховувати фактори, які найбільшою мірою впливають на емоційну чутливість та особливості емоційного реагування - такі як стать, вік, емоційний досвід, соціальні установки і т.п.

Для визначення рівня розвитку емпатії мною було використано опитувальник І. Юсупова [4]. Застосування цієї психодіагностичної методики дозволяє визначити рівень розвитку емпатії в цілому та її окремих компонентів: емпатії при відносинах з батьками, літніми людьми, дітьми, тваринами, малознайомими та незнайомими людьми, в ставленні до персонажів художніх творів, а також до тварин. Єдина метрична уніполярна шкала інтервалів дозволяє, користуючись ключем-дешифратором, одержати

загальну характеристику емпатії на основі даних, які представляють всі діагностичні шкали і дають характеристику окремих складових емпатії. Обробка результатів полягає у тому, що після перевірки достовірності результату визначають кількісні показники емпатії та її компонентів і диференціюють отримані результати відповідно п'яти визначених рівнів: дуже низький, низький, середній, високий та дуже високий.

Осіб, які виявили середній (37-62 бали), високий (63-81 бал) і дуже високий (82-90 балів) рівень емпатії, було віднесено до групи професійно-придатних. Необхідно зауважити, що оскільки робота практичного психолога пов'язана з емоційними навантаженнями, а особи з дуже високим рівнем емпатії є надто емоційно чутливими, то їх можуть експлуатувати егоїстично спрямовані особи (які можуть бути серед клієнтів) і, зловживаючи їхнім співчуттям, реалізувати власні егоїстичні прагнення. Тому таким високочутливим емоційним особистостям, майбутнім психологам-практикам, необхідно вміти відстояти себе в умовах зіткнення з індивідуалізмом та корисливістю. Для цього в період навчання таким особам необхідно звернути особливу увагу на засвоєння додаткових прийомів і методів емоційного захисту і диференційованого ставлення до оточуючих, а також займатися самовдосконаленням за спеціальними програмами.

До осіб, які показали низький рівень емпатії (12-36 балів), потрібно застосувати диференційований підхід з при визначенні їх професійної придатності. Слід зазначити, що під час аналізу результатів дослідження необхідно враховувати вплив таких факторів, як стать, вік, життєвий досвід, характер виховання, вміння правильно сприймати невербальну інформацію про стан людини та ін. Наприклад, слід враховувати, що юнаки дуже часто намагаються приховати свої переживання і не завжди схильні до їх рефлексії. В різноманітних життєвих ситуаціях емпатійна чутливість залежить від адекватності сприймання переживань і станів людей, а також від уявлення про причини, які їх викликали. При наявності ознак професійної придатності за іншими факторами, виявленими в комплексному дослідженні особистості майбутнього психолога-практика (сприятливий профіль особистості, достатні показники стійкості розподілу уваги, соціальна ергічність, логічне мислення, комунікативні здібності), таких осіб відносимо до групи умовно придатних в структурі групи професійно-придатних. Але під час навчання ця група вимагає спеціальної програми розвитку емпатійних здібностей, застосування сукупності спеціальних прийомів і заходів, що дозволяють "розкріпачити" і розвинути емпатійну чутливість.

Осіб з низьким рівнем розвитку емпатії та несприятливими результатами за іншими показниками комплексного дослідження майбутніх психологів-практиків відносимо до групи професійно-непридатних разом із особами,

які показали дуже низький (5-11 балів) рівень розвитку емпатійних здібностей. Враховуючи той факт, що педагогічні можливості розвитку емпатії обмежені і в цьому процесі існує певний інтервал потенційних можливостей, що значно залежить від похідного рівня, який сформувався на момент вступу до Вузу, осіб з дуже низьким рівнем розвитку емпатії вважаємо за доцільне переорієнтовувати в професійному виборі, окреслюючи коло більш сприятливих професій для конкретних особистостей. Оскільки такі особистості не здатні достатнім чином відчувати стан іншої людини, входити у внутрішній світ емоцій і переживань, то саме вони розглядаються нами як професійно-непридатні. Саме серед такої групи низькоемпатійних психологів і психотерапевтів, згідно досліджень Л. М. Собчик, і були виявлені фахівці з яскраво вираженою тенденцією до відриву від реальності, з загостреним відчуттям зверхності над іншими, що насолоджуються своєю владою над іншими, достатньо холоднокровно „анатомуєчи” переживання своїх пацієнтів. [10, 296].

Рівень розвитку емпатії як критерій диференціації (в комплексі з іншими ознаками професійної непридатності) згідно комплексної діагностичної програми нашого дослідження дало можливість виокремити і психологічно характеризувати дві групи - професійно придатних (ПП) і професійно непридатних (ПН). Дослідження проведено протягом 1996-2001 років на базі Технологічного університету Поділля, а також Вінницького університету розвитку людини „Україна” та на спецфакультеті практичної психології Вінницького інституту післядипломної освіти педагогічних працівників (усього понад 300 осіб). Аналіз комплексного дослідження професійного відбору проводився за рядом критеріїв, у тому числі за допомогою U-критерію Манна-Уїтні [9]. Для цього всі випускники були проранговані по показниках успішності (за середнім балом диплому), і в залежності від того, до якої групи (ПН чи ПП) вони були віднесені по результатах комплексного дослідження на момент вступу до Вузу, і були сформовані вибірки N1 (група ПН) та N2 (група ПП) по кожному року окремо. Далі були обчислені суми рангів для кожної групи та емпіричне значення U критерію Манна-Уїтні ($U_{\text{емп}}$). Критичні значення U критерію ($U_{\text{кр}}$) визначаються згідно таблиці 2 Додатку 1 [9, 317-319] для рівнів значущості $p < 0,05$ ($U_{\text{кр}} 0,05$) та $p < 0,01$ ($U_{\text{кр}} 0,01$), тобто можлива вірогідність недостовірності складає відповідно 5% та 1%.

Таким чином, для отримання достовірної різниці між вибірками по критерію успішності повинна виконуватись умова згідно [9, 317]:

$$U_{\text{кр}} 0,05 > U_{\text{емп}}, \text{ або тим більш достовірна при } U_{\text{кр}} 0,01 > U_{\text{емп}}$$

Аналіз результатів експериментального комплексного дослідження за критерієм успішності (по Технологічному університету Поділля) представлений у таблиці 1:

Таблиця 1

Рік випуску	N1	N2	U _{емп}	U _{кр 0,05}	U _{кр 0,01}
1998	10	42	73,0	138	109
1999	8	18	40,0	41	30
2000	6	19	1,0	23	15
2001	5	20	5,5	25	16

де N1, N2 -відповідно кількість осіб у групах ПН і ПП.

Отже, виявилася достовірна різниця між групами ПН і ПП по критерію успішності на 5% рівні значущості для груп 1999 року випуску та на 1% рівні значущості для решти років дослідження. Аналогічні достовірні різниці отримані і по інших критеріях. Таким чином, є підстави стверджувати, що наявність певного похідного рівня емпатії у абітурієнтів є психологічною передумовою професійної придатності на спеціальність „Практична психологія” та їх подальшої успішної діяльності.

Література

- Гаврилова Т. П. *Социальная децентрация и развитие высших форм эмпатии // Психология общения*. - М.: - 1978. Вып 3. - С. 30-39.
- Гринсон Р. Г. *Техника и практика психоанализа*. - Воронеж, 1994. - С. 442.
- Дубровина І. В. *Практическая психология образования*. - М.: Творческий центр, 2000. - С. 430.
- Крылов А. А. *Практикум по экспериментальной и прикладной психологии*. - Л.: ЛГУ, 1990. - С. 32.
- Крылов А. А. *Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии*. - С.-П.: Питер, 2000. - С. 300.
- Мейгас М. М. *Основы отбора и обучения профессиональных психологов для внедрения видеотренинга делового общения руководителей в системе АПК ЛатССР*. - Рига, 1989. - С. 3-25.
- Овчарова Р. В. *Справочная книга школьного психолога*. - М.: Просвещение, 1996. - С. 9.
- Панок В. Г. *Основы практичної психології*. - К.: Либідь, 1999. - 536 с.
- Сидоренко Е. В. *Методи математической обработки в психологии. Речь*. Санкт-Петербург, 2000. - 350 с.

- Собчик Л. Н. *Введение в психологию индивидуальности*. - М.: Институт прикладной психологии, 2000. - 512 с.
- Трофімов Ю.Л. *Психологія*. - К.: Либідь, 2000. - С. 493-495.
- Шумакова Л. П. *Розвиток особистості психолога-практика в процесі активного соціально-психологічного навчання*. - Херсон: Південно-український РІПО, 1995. - 30 с.
- Юсупов И. М. *Психология взаимопонимания*. - Казань: Татарское книж. изд., 1991. - 191 с.
- Rogers C. R., *Empatic: an unappreciated way of being*. - The Counseling Psychologist, 1975, v.5, n.2, p. 2-10.

Резюме

В статті підіймається питання необхідності комплексного дослідження абітурієнтів з метою професійного відбору на психологічні спеціальності. Особлива увага приділяється обґрунтуванню доцільності діагностики емпатії як однієї з основних психологічних передумов професійної придатності практичного психолога. Автором подається аналіз стану цієї проблеми на сучасному етапі. В статті докладно розглядається одна із складових комплексної програми дослідження і наводяться дані по перевірці ефективності її застосування протягом чотирьох випусків студентів відповідної спеціальності в умовах технологічного університету.

Streszczenie

Uzasadnienie celowości stosowania diagnozy psychologicznej przydatności zawodowej absolwentów wyższych szkół o specjalności psychologia praktyczna.

W artykule autorka przedstawia rezultaty badań dotyczących przygotowania kadry z zakresu praktycznej psychologii. Dokonała analizy różnych teorii empatii i eksperymentalnych metod wykrywania istoty empatii.

Dokonyje również analizy wyników przeprowadzonych w latach 1996-2001. Stwierdza, że wysoki poziom empatii jest bardzo ważnym w działalności specjalisty. Zdolność do empatii można rozwijać w procesie nauczania.